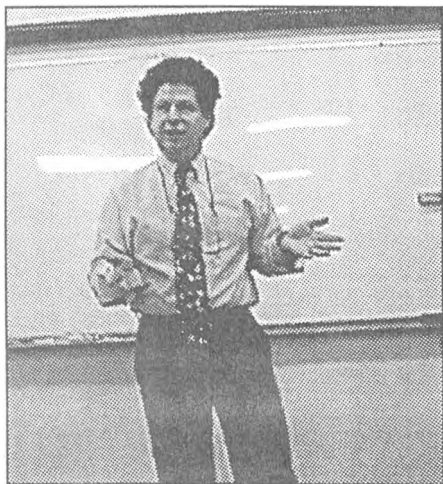

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРОГРАЄ... ... КОЛИ МОВА ЙДЕ ПРО УКРАЇНУ

Аналітики перехідної економіки у своїх дослідженнях постійно стверджують, що приватизація грає центральну роль у розвитку будь-якої країни. Останні практичні дослідження, які було проведено в країнах Центральної Європи, висували на перший план необхідність впровадження відкритої форми власності, яка має підвищити продуктивність підприємств у процесі реструктуризації. Приватизація в Україні формально теж була спрямована на відкриту форму власності. Але чи насправді це сприяло підвищенню продуктивності українських підприємств? На це запитання спробував відповісти Сол Естрін, професор з економіки Лондонської школи бізнесу, який протягом кількох днів перебував у Києві.

Сол Естрін

ВІД РЕДАКТОРА

Професор з економіки Сол Естрін є директором Центру з питань розвитку західних країн СНД у Лондонській школі бізнесу. Професор Естрін є автором багатьох наукових публікацій з питань приватизації та реструктуризації підприємств, серед яких "Приватизація у Центральній та Східній Європі" (1994 р.), "Вступ до мікроекономіки", "Іноземне пряме інвестування в країни Центральної та Східної Європи" (1997 р.), "Продуктивність підприємств і корпоративне управління в Україні", "Продуктивність підприємств та власність: приклад України" (1998 р.).

Професор Естрін є консультантом Світового Банку, а також асоціативним редактором багатьох економічних журналів та оглядів.

З 1991 року підприємства України знаходяться у важкому стані: обсяги виробництва та робочої сили щороку скорочуються, рівень дохідності є або дуже низьким, або негативним. У свою чергу процес приватизації та реструктуризації промисловості, на жаль, був досить обмеженим і мав багато непередбачених ефектів.

Хоча приватизація в Україні формально була спрямована на відкриту форму власності, у 1997 році кількість українських підприємств-аутсайдерів становила лише 35% (проти 21% в Росії), а кількість підприємств із закритою формою власності була 51% (проти 54% в Росії).

28 січня 1999 року професор Сол Естрін із департаменту економіки Лондонської школи бізнесу представив студентам програми EERC результати дослідження 150 підприємств різних форм власності у 8 областях України. В ході цього дослідження професор Естрін та група дослідників під його керівництвом на прикладі України як країни з відсталим, по відношенню до інших постсоціалістичних країн, економічним розвитком, перевірили теоретичні гіпотези щодо взаємовідносин форми власності та рівня продуктивності підприємства. Було досліджено, чи дійсно приватизація сприяє підвищенню продуктивності підприємства,

та як різні форми власності (закрита, відкрита, трудова або директорська) можуть по-різному впливати на рівень цієї продуктивності.

Отже, професор Естрін перевіряв на практиці наступні економічні гіпотези:

- **Центральна гіпотеза:** рівень економічної продуктивності підприємств з державною формою власності є нижчим, ніж у приватизованих підприємствах.

- **Гіпотеза 1:** приватні підприємства працюють краще.

- **Гіпотеза 2:** рівень продуктивності підприємства залежить від форми власності. (Підприємства з відкритою формою власності працюють краще, ніж всі решта підприємств з іншими формами власності).

- **Гіпотеза 3:** закрита форма власності, на відміну від державної, все-таки може в деякій мірі підвищити рівень продуктивності підприємства.

- **Гіпотеза 4:** працівники як власники, на відміну від директорів, мають не велике бажання скорочувати кількість робочого персоналу.

У результаті дослідження професор Естрін прийшов до висновку, що теорія не завжди відповідає практиці. Ті економічні гіпотези, що є вірними для західних країн, часто-густо не працюють в таких країнах, як Україна. Так, наприклад, вивчаючи стан українських підприємств, Сол Естрін не знайшов ні одного під-

* Програма впроваджується Університетом "Києво-Могилянська Академія" спільно з Консорціумом економічних досліджень та освіти (EERC). Програма фінансується консорціумом донорів, до якого входять Благодійний Фонд П'ю, Інститут Відкритого Суспільства, Міністерство зовнішніх справ Норвегії, Міністерство зовнішніх справ Швеції, Світовий Банк, Фонд Стара, Фонд Форда та Фонд "Євразія", який за дорученням консорціуму здійснює керівництво програмою.

твердження, що приватна власність обов'язково має привести до підвищення рівня продуктивності. Більшість приватних фірм, включаючи підприємства з відкритою формою власності, мають такий самий прибуток, як і державні підприємства. Більше того, всупереч всім очікуванням, рівень продуктивності підприємств з відкритою формою власності є нижчим, ніж у підприємствах із закритою формою власності, або навіть державних підприємствах. Іноді українські підприємства-інсайдери асоціюються з підвищенням продуктивності. Рівень регулювання продажу в таких фірмах є значно вищим. Однак, підприємства будь-якої форми власності, включаючи аутсайдерів та інсайдерів, мають однаково негативне відношення до скорочення робочих ресурсів та приведення їх до необхідного для підприємства рівня.

Бартер як ключовий феномен, який має місце у всіх країнах колишнього Радянського Союзу, часто-густо асоціюється з низьким рівнем рентабельності підприємства. Проте, згідно з дослідженням Сола Естріна, явище бартеру взагалі не розглядається як чинник низького рівня продажу та робочої сили. Більше того, комерційні фірми та підприємства з відкритою формою власності використовують у своїх відносинах бартер так само, як і державні підприємства.

На думку професора Естріна, дивлячись на роботу українських приватизованих підприємств, можна, насамперед, стверджувати, що відкрита форма власності в Україні, яка теоретично є основою ефективної реструктуризації підприємств, зазнала поразки. Сол Естрін вважає, що це явище досить важко пояснити. На його думку, причини цього можуть полягати по-перше, в слабкій законодавчій базі, що ускладнює для аутсайдерів здійснення реального контролю над компанією, де вони мають основний пакет акцій. По-друге, поки власники усередині підприємства контролюватимуть процес приватизації, вони будуть впевнені, що аутсайдери зможуть здобути основний пакет акцій тільки в найгірших підприємствах.

40% ВІД ВВП ЗНАХОДИТЬСЯ В "ТІНІ"

На сьогодні серед широких верств населення існує точка зору, що сучасну "тіньову" та кримінальну економіку в Україні породила існуюча влада, і цьому, як каталізатор, сприяв виключно процес ринкової трансформації суспільства. Але аналіз "тіньової" економіки України та її якісних особливостей передусім повинен базуватися на вивченні розвитку процесів "тінізації", що відбувалися в економіці колишнього СРСР.

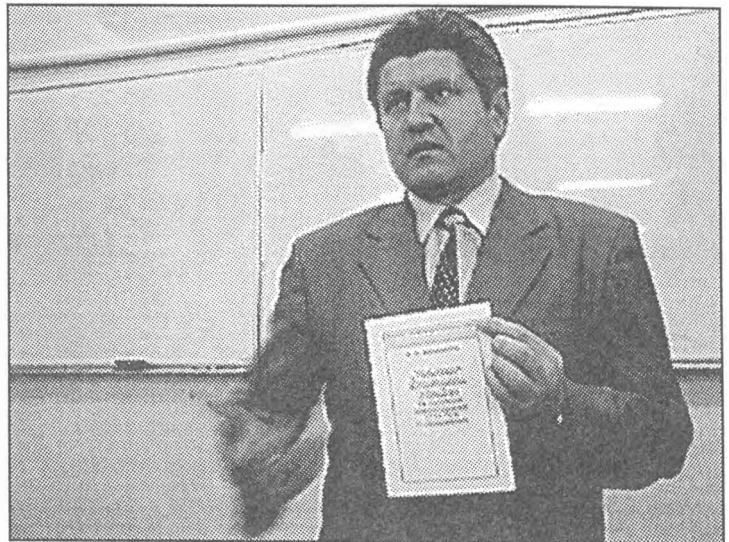
Керівник науково-аналітичного управління секретаріату Верховної Ради України Віктор Мандибура, який є автором вже досить популярної на цей час книги

"Тіньова" економіка України та напрямки законодавчої стратегії її обмеження", 3 лютого 1999 року відвідав програму ЕЕРС. На його думку, саме адміністративно-командна система управління у колишньому СРСР створила сприятливі передумови для формування "тіньової" економіки. За даними Держкомстату СРСР, вартісні обсяги "тіньової" економіки колишнього Радянського Союзу (тобто експертної оцінки її щорічного валового доходу) в кінці 80-х на початку 90-х років оцінювались фахівцями приблизно у 130-200 млрд. крб., тобто близько 10-20% ВВП.

"На перший погляд може скластися враження, що радикальні економічні та соціально-політичні реформи, основною метою яких є побудова правової держави, повинні були зруйнувати, як саму адміністративну систему господарювання, так і її задзеркалля – "тіньову" економіку бюрократичного типу", каже Віктор Мандибура. "Проте, практика засвідчує, що в реальному житті цього не сталося. Більше того, за часів ринкових перетворень, "тінізація" суспільства поглибилася, в результаті чого країна отримала надзвичайно унікальне явище - створення "тіньового" підряду з най-

потужнішим "кримінально-чорним" ядром, який миттєво адаптується до будь-яких економічних та політичних змін в країні", - продовжує він.

На думку Віктора Мандибури, існує багато об'єктивних та суб'єктивних чинників, що сприяють "тінізації"

Віктор Мандибура

української економіки та створюють умови для її поширення. Серед них:

- включення до процесу розподілу власності нових об'єктів, що раніше були виключені з нього (земля, стратегічні засоби виробництва, інфраструктурні галузі, природні родовища, водні ресурси тощо);
- поглиблення розриву традиційних господарських зв'язків та товарно-грошових відносин підприємств і цілих територій між собою, а також масштабування непомірної бартеризації економічних відносин;
- недосконале нормативне забезпечення економічних реформ та неефективна система державного обліку та контролю;
- недостатньо ефективна реорганізація структури виконавчої влади;
- наявність значного податкового тиску; відсутність умов для залучення "тіньових" некримінальних капіталів у

легальну економіку;

- зростання кількості кримінальних структур;
- повна правова та економічна незахищеність суб'єктів економічної діяльності країни тощо.

За визначенням Віктора Мандибури, "тіньова" економіка - це економіка, яка є прихованою для держави, а значить та, що не платить податків у державну скарбницю. Деяке уявлення про справжній обсяг та реальний рівень прихованих і неприхованих особистих доходів певної групи населення може дати хоча б той факт, що тільки у 1994 році громадянами України було ввезено 164 тис. автомобілів іноземних марок, загальна вартість яких оцінюється у 1.5-2.0 млрд. доларів США. Із тих, хто ввозив ці автомашини, майже 90% мали пільги, які звільняли їх від сплати податків, ввізного мита, ПДВ тощо. Було наведено ще один факт. За експертними оцінками фахівців, за кордон неофіційно експортовано з України до 20 млрд. доларів. Окрім того, за різними даними, у населення України "на руках" зберігається ще від 4 до 10 млрд. доларів США, 50% яких обслуговують "тіньову" економіку. За даними Національного банку України, починаючи з 1996 року, маса готівки перевищила рівень 40% від загального обсягу грошової маси. (Для порівняння: за даними статистичних служб ФРН та США, маса готівки в ФРН становить лише 1.8%, а в США 5% від загального обсягу грошової маси).

Віктор Мандибура повідомив студентам, що виходячи з обсягів та розмірів коштів, які обслуговують "тіньову" економіку України, та користуючись різноманітними методиками для її вивчення та оцінки, можна передумано стверджувати, що параметри "тіньового" сектору економіки України не є меншими за 40% від офіційно визначено рівня ВВП і не перевищують межу питомої ваги у 50%. До речі, за розрахунками західних спеціалістів, рівень "тіньової" економіки у країнах з ринковою економікою, що становить 15-30% від ВВП, є критичною межею для господарювання

країни.

На думку Віктора Мандибури, організація надійної системи правового попередження можливості відмивання "брудних" грошей та створення досконалої правової бази для ефективного функціонування податкової системи можуть зупинити небезпечний рух України шляхом подальшої "тінізації" економіки, що, за словами Віктора Мандибури, неминуче призведе до летальних наслідків для всього суспільно-економічного життя країни.

ПОКРІПАЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ПРОДОВЖУЄТЬСЯ

Виступаючи перед студентами програми ЕЕРС 17 лютого 1999 року, Віктор Лисицький, Голова групи радників Національного Банку України, у своїй доповіді зупинився на проблемах, пов'язаних із трансформацією економіки України. "Чим пояснюється поганий стан української економіки? Чому Україна в порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами знаходиться у такому важкому стані?", - на ці та інші ключові запитання він намагався дати відповідь.

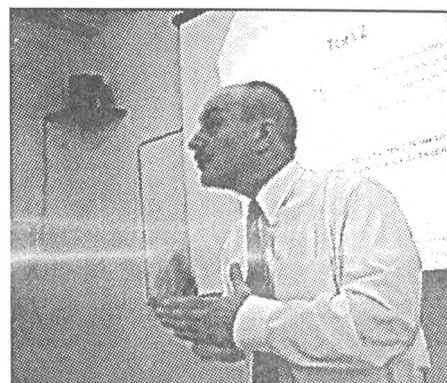
На думку Віктора Лисицького, складність ситуації в Україні полягає в тому, що вона як молода незалежна держава, отримавши у спадщину від Радянського Союзу адміністративно-командну систему державного управління, має побудувати реальну економіку, або утворити нову систему ринкових відносин, що була відсутньою за часів радянської влади, і що є 1) системою відносин між економічно незалежними від держави виробниками та споживачами, 2) яка забезпечує вільний обмін продуктами їх труда шляхом купівлі-продажу, 3) створює умови для їх нормального функціонування. На сьогодні, на думку Віктора Лисицького, ці три важливих складових ринку поки

що є відсутніми в Україні:

По-перше, виробники та споживачі в Україні лише частково не залежать від держави (про це свідчать багато старих та нових брутальних обмежень, завдяки яким держава тримає бізнес під контролем);

по-друге, високий рівень бартеризації доводить те, що більшість підприємств України не мають між собою грошових стосунків (стосунків купівлі-продажу); **по-третє**, високий рівень оподаткування підприємств свідчить про те, що держава не тільки не створює відповідних умов для їх нормального функціонування, але, навпаки, заважає їм.

Отже, на думку Віктора Лисицького, серед найважливіших напрямів, на які

Віктор Лисицький

державі негайно треба звернути увагу є:

1. скорочення рівня державного споживання, який на сьогодні є надзвичайно високим (22-24% від ВВП);
2. створення сприятливих умов для виробництва та бізнесу (держава, знявши всі адміністративні обмеження, має відноситися до директорів підприємств, як до найповажних людей у країні).

Зважаючи на те, що питання щодо скорочення рівня державних витрат на своєму шляху постійно зустрічається з протистоянням різних політичних сил, Віктор Лисицький вважає, що надання свободи українським підприємствам може значно поліпшити фінансову ситуацію в країні. Але, хоча вже протягом багатьох років цей напрям є пріоритетним завданням, держава, замість того, щоб нарешті його вирішити, продовжує покріпачувати українські підприємства, посилюючи тим самим вкрай важке економічне становище в країні.

М'ЯКІ БЮДЖЕТНІ ОБМЕЖЕННЯ ПОГЛИБЛЮЮТЬ БЮДЖЕТНУ КРИЗУ

Протягом 1-2 лютого 1999 року в Національному університеті "Києво-Могилянська Академія" відбувалася п'ята щорічна наукова конференція на тему: "Україна: людина, суспільство, природа" за участю професорського складу та студентів Академії. В роботі секції з економіки взяли участь троє студентів другого курсу магістерської програми EERC, які представили на розгляд фахівців свої дослідницькі роботи з найактуальніших проблем економічного розвитку України. Серед них: Вероніка Мовчан ("Проблеми бартеру в російсько-українських відносинах"), Станіслав Ворновицький ("Надмірне державне споживання: негативні наслідки для української економіки") та Марія Вишня ("М'які бюджетні обмеження: проблеми неплатежів до державних та місцевих бюджетів"), з якою після закінчення конференції ми і мали нагоду поговорити.

Редактор: Маріє, будь ласка, кілька слів про себе.

МВ: Я є студенткою другого курсу магістерської програми з економіки при НаУКМА. Маю ступінь бакалавра департаменту економічної теорії

НаУКМА.

Редактор: Скажіть, будь ласка, з ким із фахівців Ви працюєте над своїм дослідженням?

МВ: Мені просто пощастило, що завдяки програмі EERC, моїм науковим керівником є пан Януш Ширмер, виконавчий директор Гарвардського інституту міжнародного розвитку (HIID), який на сьогодні серед фахівців має високу репутацію дослідника бюджетної політики. Окрім того, програма надає мені чудову можливість працювати з державними урядовими

структурами такими, як Міністерство фінансів та Державний комітет статистики України.

Редактор: Я вважаю, що тема Вашого дослідження є однією з найактуальніших на сьогодні. Проблеми неплатежів до бюджету обговорюються на різних рівнях: від державних осіб до широких верств населення. Але все ж таки, чому саме цю тему було вибрано Вами? Чи базується Ваш вибір на якійсь конкретній економічній теорії, дослідження якої зацікавило Вас?

МВ: Так, дійсно, явище м'яких бюджетних обмежень базується на новій теоретичній концепції, що бере початок з 1986 року, автором якої є чеський економіст Януш Корнаї. Цю концепцію було покладено в основу аналізу проблеми, яка має місце переважно у соціалістич-

них економіках. Суть концепції полягає в існуванні пільгової допомоги з боку держави деяким галузям промисловості, або окремим підприємствам, як правило, у формі м'яких субсидій, м'яких кредитів, м'якого (заниженого) оподаткування та м'яких адміністративних цін.

Редактор: Маріє, які цікаві результати

ними даними, у 1996 році сума несплачених державі податків та "прощених" боргів становила 5.3% від ВВП України, а вже у 1998 році ця сума складала 12.7%, що втричі більше, ніж у Польщі або Угорщині.

Редактор: Маріє, скажіть будь ласка, які галузі економіки переважно отримують так звану "допомогу"

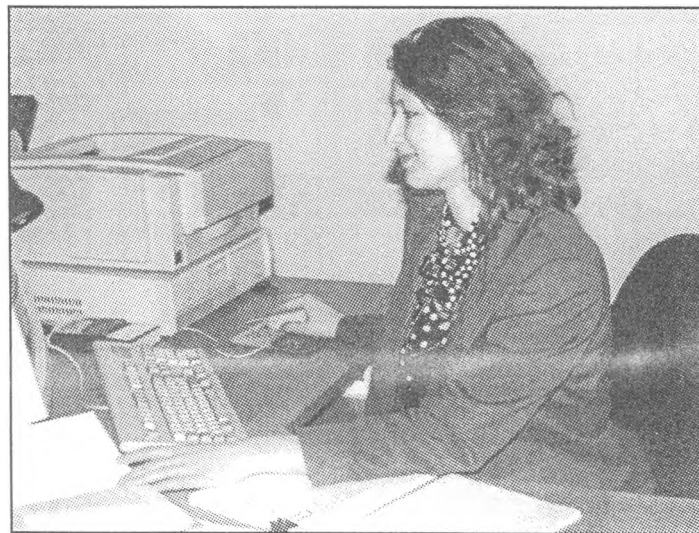
від держави?

МВ: Згідно з аналітичними та статистичними даними протягом 1992-99 років лише чотири сектори економіки України постійно отримують допомогу від держави у формі м'яких бюджетних обмежень. Серед них: сільське господарство, вугільна промисловість, транспорт та енергетичний сектор.

Редактор: Але може здаватися, що ці галузі

дійсно потребують державної допомоги і держава намагається врятувати їх від фінансового банкрутства.

МВ: За вищезазначеними даними, саме ці галузі є монополістами на ринку України та мають високий потенціал розвитку навіть без державної допомоги. Але маючи можливість отримувати від держави постійну фінансову підтримку, сплата податків у державну скарбницю для них є зайвою. Тому я вважаю, що застосування м'яких бюджетних обмежень до цих галузей є неефективним. Більше того, можна стверджувати, що зазначене явище значно знижує продуктивність роботи цілих галузей та підприємств та стимулює поглиблення гострої проблеми неплатежів до консолідованого бюджету України.

Марія Вишня

та висновки було отримано Вами під час Вашого дослідження?

МВ: Під час свого дослідження я зрозуміла, що існування м'яких бюджетних обмежень є реальною загрозою для економіки України. Звичайно ця проблема виникла за часів радянської адміністративно-командної системи державного управління, коли держава вирішувала, кому треба надавати вищевказані привілеї. Зазвичай вибір держави було важко пояснити. Подібна ситуація має місце і в незалежній Україні. Більше того, протягом останніх років під м'якими бюджетними обмеженнями розуміють можливість для деяких підприємств і навіть цілих галузей не сплачувати податки до державного бюджету, або взагалі списання їх прострочених боргів. Так, згідно зі статистич-